

ISSN 1300-9052

ERZURUM ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

Türkiyat
Araştırmaları
Enstitüsü
DERGİSİ

PROF. DR. M. SADI ÇÖĞENLİ ÖZEL SAYISI

YIL: 8

SAYI: 18

ERZURUM 2001

**DİVAN EDEBİYATI'NDA HAZANİYYE VE NEV'İ'NİN 'HAZANİYYE-İ
LATİFE' İSİMLİ KASİDESİ**

Abdulkadir ERKAL*

Zâtiyâ zâyî^c geçürme nevbahâr-ı °ömrini
Çünkü her evvel bahârun âhırî olur hazân
Zâti

GİRİŞ:

Divan Edebiyatı'nın en önemli nazım şekillerinden biri olan '*Kaside*'nin 'teşbîb' bölümünde yer alan konulardan biri de tabiat-zaman ilişkisidir. Bu şiirler, zamana yönelik türlerin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Burada konu edilen Bahariyye, Nevruziyye, Şitaiyye, Hazaniyye, Temmuziyye gibi türlerde; mevsimlerin özelliklerini, etkilerini, insanlar ve tabiattaki varlıklar üzerindeki olumlu ve olumsuz yanlarını görmek mümkündür.

Osmanlı şiirini meydana getiren şâirler de diğer şâirler gibi çevresinde gördüğü ve kullandığı her unsuru şiire malzeme yapmıştır. Bununla beraber, dikkati çeken bir başka husus, çevremizi yaşanılır yapan, huzurlu ve çekici kılan tabii unsurların bu şiirin önemli bir malzemesi olmasıdır. Bunun en belirgin ve güzel örneği, Divan şiirinin şiirin temel üç tipi olan sevgili-âşık-rakib üçlüsünün fizikî ve ruhi özelliklerinin benzetildiği unsurların çoğunun tabiatla ilgili olmasıdır.

Divanlarda yer alan manzumelerin önemli bir kısmının rediflerinde tabiata ait unsurların kullanılmış olması Divan şâirinin tabiata ve çevreye verdiği önemin bir başka işaretidir.¹ Birer gözlemci olan divan şâirleri çevrelerine büyük önem vermişler ve çevredeki tabii güzellikleri, kendi sanat anlayışları içinde şiirlerine aksettirmişlerdir. Şiirlerinde yer alan tabiat ve çevreyle ilgili unsurları bir çok değişik benzetmeye konu ederken, bazen de gördüklerinin yanında görmek istedikleri çevreyi de ifade etmişlerdir.² Divan şâirleri tabiat tasvirleri ile konunun işlenmesine yardımcı olur, değişen zaman akışını hissettirir, konunun geçtiği mekân hakkında bilgi verir, tabiata yüklediği hüznün ve neşe unsurları ile okuyucunun ruh halini etkiler, çeşitli konulardaki bilgisini (astronomi, efsane, dini bilgi...) gösterir.³

* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

¹ M. Nejat Sefercioğlu, "Divan Şiirinin Çevreye Bakışı", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S.1, İstanbul 1999, s.86.

² A.g.m, s.86.

³ Hatice Tören, "Nevâyi'nin Sedd-i İskenderi Adlı Eserinde Tabiat Tasvirleri", Türk Dili, Ocak 1996, S.529, s.37-38.

Divan şiirinde tabiat unsurları içinde konu edilen mevsimler, hem bir doğa olayı olarak, hem de zaman dilimi olarak yerini almaktadır. Her mevsim, doğaya ve insanlara ayrı bir heyecan, farklı bir duygu katmaktadır. Bunu göz ardı etmeyen Divan şairleri, bu duygu ve heyecanları şiirlerinde yakalamaya çalışmışlardır.

Divan şairlerince en fazla üzerinde durulan mevsim ise bahardır. Hemen hemen her şairin en az bir Bahariyye'si mevcuttur. Bahariye ile ilgili manzumelerin ortak konusu tabiatın güzelliği, renkliliği ve kıştan kurtulmanın bir sevinci olarak işlenmektedir. Bu mevsimde güllerden, lalelerden, kuşlardan, bülbüllerden bahsedilir, onların neşesi anlatılır. Konunun büyük bir bölümü tabiattaki değişime ayrılmıştır. Bahar, hayata yenilik geldiği, tabiatın renklendiği, çiçeklerin açtığı, insanların dört duvar arasından kurtulduğu, kısacası hayatın canlandığı mevsimdir. Aşklar bu mevsimde başlar; bayramlar, eğlenceler, düğünler bu mevsimde olur. Divan şiirinde baharın önemli bir yer tutması ve sevgiliye ait bir çok güzellik unsurlarının bahardan alınması, bu mevsimin bir şairanelik taşıması ve insan hayatındaki olumlu etkisi ile tabiatla yeniden canlanışın başlaması şairler üzerinde etkili olmuş, bunun sonucunda da bahar adeta bir bayram gibi görülmeye başlanmıştır. Bundan dolayı şairler, bahardan söz açarak övdükleri kişiler için bahar mevsiminin uğurlu olması temennisinde bulunur, adeta baharın gelmesiyle onları tebrik ederlerdi. Diğer mevsimlerin ise tek bir özelliği göze çarpmaktadır. Yaz, sıcaklığı; güz, tabiatın bozulması; kış ise soğukluğu ve karı ile ifade edilir. Bu kalıpların dışına pek çıkılmaz.

Temmuziyeler ile ilgili manzumelerde, yine tabiatla ilgili unsurlar ele alınmıştır. Hava oldukça sıcaktır, güneş dünya üzerinde bütün gücünü hissettirmektedir. Tabiattaki canlılar yanıp kavrulmaktadır ve bu sıcaktan kurtulmanın ya da korunmanın yollarını aramaktadırlar. Hazaniyelerde ise tabiat unsurlarından ziyade, hazan mevsimi hayatın son demleri olarak ele alınmaktadır. Tabiatla ilgili unsurlara oldukça az yer verilmiş ve hemen her beyitte, her kelimeye ölüm mazmunu işlenmektedir. Divan şairleri hazan mevsimi ile beraber insan hayatının sonunu düşünüp, tabiattaki canlıların durumunu görerek, kendi akıbetlerini kara kara düşünmeye başlamışlardır. Şitaiyyelerde ise tabiatın ölümü konu edilmektedir. Hazanda hasta yatağına düşen tabiat bu mevsimle beraber kara toprağa –karın altına- girmiştir. Artık tabiat denen o canlı ölmüş, dünya sadece karın hükmü altına girmiştir. Divan şairleri bahariyye dışındaki diğer mevsimleri konu edinen manzumelerde bahar mevsimine gönderme yaparak bu mevsime duyulan özlemi dile getirmişlerdir.

Divan şairlerince dile getirilen bu manzumelerde, yazıldığı döneme ait toplumun sosyal ve kültürel durumunun yanında ekonomik durumu da yansıtılmaktadır. Divan şairleri, toplumun sosyal yapısını ve sınıflar arasındaki kademeleri tabiatla özdeşleştirerek şiirlerinde önemli bir unsur olarak kullanmışlardır. Yaptıkları tabiat tasviri aslında yaşadıkları dönemin sosyal şartlarını da göz önüne sermektedir. Bu bakımdan, o dönem insanların tabiatla bakışı, bu dört mevsimde yaptıkları işler, bayramlar, düğünler ve sıkıntılar ayrıntılarıyla ifade

edilmiş; memnuniyetler ve şikayetler devlet büyüklerine sanatsal bir ifadeyle sunulmuştur. Manzumeler bu yönüyle incelendiği takdirde o dönemin sosyal yapısını da çıkarmak mümkündür.

A) Divan Edebiyatında Hazan:

Hazan mevsimi, bahar ile birlikte anılır ve tezat için bu iki mevsim yan yana getirilir. Divan şairlerinde hazandan kaçış ve bahara karşı bir özlem vardır.

Divan şairleri, hazan ile ilgili benzetme unsurlarını daha çok gazellerde kullanmışlardır. Kaside nazım şekli ile yazılan Hazaniyelerde ise hazan mevsimi ile ilgili unsurlar yer almaktadır. Divan edebiyatında hazan mevsimi; *hazân, hazân mevsimi, fasl-ı hazân, vakt-i hazân, berg-i hazân, bağ-ı hazân, bād-ı hazân, hengâme-i hazân, dest-i hazân, nakkâş-ı hazân, hayyât-ı hazân, eyyâm-ı hazân, reng-i hazân, şekl-i hazân, teşvîş-i hazân, kaşr-ı hazân, hazin-i hazân, rûy-i hazân, rûz-ı hazân, giriftâr-ı hazân, üstâd-ı hazân, hazân yeli, hazân-ı gam, köhne bahâr, fasl-ı pâyiz, berd-i harif, har-ı harif, bād-ı harif* gibi terimlerle ifade edilmektedir.

Hazan mevsimi, yukarıda da belirttiğimiz gibi bahar ile tezat olarak ele alınmıştır. Hazan, baharın hükümünün bitmesi ve tabiattaki bütün güzelliklerin kaybolması demektir.:

*Bahâristân vedâ idüp cihâna
Anı teslîm idüp vakt-i hazâna
Enderunlu Fazıl K. 2/1*

*Nevbahârî bu bâğ u bostânun
Mübtelâ-yı gam-ı hazân ancak
Cinâni K. 17/4*

*Nâm u nişâne kalmadı fasl-ı bahârdan
Düşdi çemende berg-i dirahî i'tibârdan
Bâki G.371/1*

Hazan mevsimi, tabiatın ve tabiattaki canlıların yaşlanması, bitkilerin kuruması anlamına geldiğinden 'köhne bahar' olarak nitelendirilmektedir. Tabiat, bahardaki canlılığını yitirir, ağaçlar sararan yapraklarını dökerek çıplak kalır, bağlar bostanlar adeta yağma edilir ve çimenlerin, otların, sebzelerin yerini sadece kuru bir toprak alır. Kuşlar göç ederler ve yerlerini kargalara bırakırlar. İnsanlar elini ayağını tabiattan çeker ve bostanlar, gül bahçeleri kuru bir çöl görüntüsü verir:

*Fasl-ı pâyiz irişüp köhne bahâr oldı yine
Dâğ-ı dil tazelenüp lâle-ızâr oldı yine
Cevri G. 214/1*

*Ey gönül bâd-ı hazân gör neylemiş gel bâğa bak
Dehr elinden inleyüp yaşını dökten dağa bak*

Muhibbi G. 1445/1

Hazan mevsiminin bu olumsuz yönlerinin yanında, bazı olumlu yönleri de vardır. En önemli olumlu yanı, bu mevsimin bolluk ve bereketi simgelemesidir. Hazan, hasat mevsimidir. Toprağa ekilen rızkın toplandığı, ambarların dolduğu, her türlü ihtiyacın karşılandığı mevsimdir. Toprak, insanlara hazinesini açar ve cömertçe ortaya çıkar. Ürünlerini pazarda satan insanların cebi para görür ve tüm ihtiyaçlarını giderecek paraya sahip olurlar. Tacizade Cafer Çelebi bir kasidesinde, II. Bayezid için dua ederken:

*Nice kim her sâl iksiri gibi bâd-ı hazân
Bağ u râğın eyleye hakin serâser zer-i nâb*

Tacizade Cafer Çelebi K. 23/39

Nasıl ki, her yıl sonbahar rüzgârı bir iksir gibi bağ ve bahçenin, çayır ve çimenin toprağını saf altın yapıyorsa, bu rüzgârın iksirinin de padişahın nasib bağına altınlarla doldurmasını diler.

Hazan, baharın aksine bir yıkıntı, bir bitkinlik ve bir sona gelmedir. İnsan ömrünün yaşlılık devresini temsil eder. Saçına sakalına ak düşmüş insan gibidir. İnsanın yüzündeki sakal güzellik baharının hazanıdır:

*Umûm-ı hatt-ı nev-hîzûnle rûyını nola zerd olsa
Geçüp evvel bahâr-ı hüsnün eyyâm-ı hazân geldi*

Enderunlu Vasıf G. 129/3

Hazan mevsiminden ibret alınacak çok şey vardır. Bahar mevsimi insanın gençlik zamanları gibidir. Dünyadan tat aldığı, eğlendiği, aşık olduğu, kısacası dünyadaki bütün güzellikleri yaşadığı devirdir. Tabiatdaki canlılar sonbahar mevsimiyle birlikte hayatları son buluyorsa, insanın yaşlılık dönemi de insan hayatının sonbaharıdır. Dünyadaki bütün güzel şeyler, eğlenceler gelip geçicidir:

*Aldanma inen ömr bahârına i Hamdi
Bir gün irişür bâd-ı hazân bilürsin*

Hamdullah Hamdi G. 136/5

*Zâtîyâ zâyî^c geçürme nevbahâr-ı 'ömrini
Çünkü her evvel bahârın âhırı olur hazân*

Zâti G.1013/5

Ömrünün baharını yaşarken, sonlarının nasıl olacağını düşünen insanların zihinlerinde hazan, bahardan daha üstün ve daha kuvvetlidir. Çünkü hayatta her ne kadar servete, mutluluğa sahip olursan ol hazan mevsimi hepsini elinden alır:

*Hazân bahâra mücerrah görünse şâyândur
Neñce-binlerün çeşm-i fîtibârında*

İzzet Ali Paşa K. 6/13

İnsan hayatı da dünya gibidir; üzüntülü ve mutlu günleri vardır. Sevinçli, mutlu yıllar, dünyanın bahar mevsimi; gam ve hüznü dolu yıllar ise hazan mevsimi gibidir. İnsanlar, tıpkı tabiat gibi, ömrünün hazanını da baharını da görür:

*Bâğ-ı dehrün hem hazânın hem bahârın görmüşüz
Biz neşâtun da gamun da rûzgârın görmüşüz*

Nâbi G. 319/1

İnsan, ömrünün son demlerinde hayal zevkinden bile mahrumdur. Bu yaşa gelmiş insan ileriye dönük hayaller dahi kuramaz. Güzellik ve sevgili ile ilgili düşler artık yersizdir. Onun ileriye dönük beklediği tek şey akıbeti, dolayısıyla ölümüdür:

*Âhır olunca hüsn-i yâr vuslatı el virür veli
Fasl-ı hazânda görinen düşlerin fîtibârı yok*

Nevî G. 225/4

Dünyada yaşayan bütün canlıların akıbeti ölümdür. Zengin de, fakir de hatta padişahlar, kralar da bu akıbetten kurtulamazlar. Herkesin gideceği yer kara topraktır. Bunun için padişah olup da gururlanmanın, böbürlenmenin hiç bir manası yoktur. Ölüm rüzgarı (bad-ı hazân) onların üzerine de esecektir:

*Saltanat tâcın giyen âlemde mağrûr olmasun
Nice sultân bürkin almışdur begüm bâd-ı hazân*

Bâki K. 22/9

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Divan edebiyatında hazan mevsimi, üç ana tema üzerine bina edilmiştir:

1-Hazan mevsiminin tabiat üzerindeki etkisi ve bu etkinin sonucu olarak tabiatın bozulması;

2-Bu mevsimle beraber tarlalarda hasatın başlaması, ürünlerin toplanarak kışa hazırlık yapılması;

3-Hazan mevsiminin teşhis edilerek ölümü yakın yaşlı bir adama benzetilmesi. Hazan mevsimi ile genellikle yaşlılık, ölüm ve dünyanın faniliği gibi

konular arasında benzerlik kurulmuştur. Divan şiirinde 'hazan' kelimesinin geçtiği hemen hemen her beyitte ölüm ve fanilik teması işlenmektedir.

B) Hazan Mevsimi İle İlgili Unsurlar

1-Ağaç (dıraht, bîd, çenâr, nihâl):

Bahar mevsiminde rengarenk olan ağaçlar, hazan mevsiminin ilk günleri ile birlikte hazan rüzgarı, yeşil ağırlıklı elbiselerini altın yaldızlı kumaş haline getirir. Üzerindeki yapraklar ise kadınların takındıkları takıdır. Bu hali ile ağaç gösterişli bir cennet güzeli gibidir:

Yine oldu her ağaç zer-hüllelerle hür-ı 'ayn
Lâmi'î Çelebi Mrb. 1/1

Kadınlar takılarla yetinmeyip, daha cazip ve daha güzel görünmek için ellerine kına yakarlar. Lâmi'î Çelebi, solmaya yüz tutmuş dalları kınaya teşbih ederek, ağacı süslenen bir güzele benzetmektedir. Öyle ki akan sular bile perişan âşiklar gibi ona ram olmuştur:

Şâhid-i râ'na gibi hınalamış destin çınâr
Âşık-ı şûride-veş pâyine düşmüş cüybâr
Lâmi'î Çelebi Mrb. 1/3

Hazan yeli, güneşin dünyadan yavaş yavaş uzaklaşması ile beraber gücünü daha da arttırınca, ağaca giydirdiği bu altın elbiseyi ve süsleri üzerinden çıkartarak ağacı çıplak hale getirir:

Şâh-ı dıraht şâhid-i zerrin kabâ iken
Soynup bürehne eylemese ger dîş-i zamân
İshak Çelebi K. 16/7

Hazan mevsiminin ilk günlerinde yapraklarından olan ağaç dalları, gücünü kaybeder. Susuzluktan kurumaya dönen dallar, güçlü hazan rüzgârının karşısında takatsız kalır:

Hirâm-ı kamet-i bâlâsını salındurmaz
Nihâl-i servi de sarsar bu rûzgâr-ı anîf
Sâbit K. 9/6

Sonbahar rüzgârının etkisi ile yapraklarından ayrılan ağaçlar tecrid hırcasını giyerler. Tecrid, tasavvufi bir terimdir. Dervişin Allahtan başka her şeyi kalbinden çıkarması, gönlü ve kafası ile Allah'a bağlanması demektir. Tecrid hırcası ise, dervişin çileye girerken üstündekileri çıkarak giydiği basit hırcanın adıdır. Sonbaharda yaprakları dökülmüş ağaçlar, dervişler gibi çileye girmişlerdir:

*Eşcâr-ı bâğ hırka-i tecrîde girdiler
Bâd-ı hazân çemende el aldı çenârdan*

Bâki G. 371/2

Hazan mevsiminde üzerinden elbisesi alınan, güçten düşen ağaçlar susuz da kalmışlardır. Hazan mevsimiyle beraber baharda çoşan ırmaklar kurumuş, sadece yatakları kalmıştır. Ağaçlar bir damla su için bu ırmak yataklarına altın serperler. Tabiattaki en değerli maden olan altını su için cömertçe ırmağa vererek yardım beklemektedirler:

*Her yanadan ayağına akıp gelür
Eşcâr-ı bâğ himmet umar cüybârdan*

Bâki G. 371/3

Ağaçların dalları ve yaprakları sarardığı için, altın suyuna batırılmış gibi görünmektedir. Ağacın üzerindeki elbise bir servettir, ama ağaç için zulümden başka bir şey değildir. Öyle ki, baharda temiz bir el olan ağaçlar, artık ağzından ve dallarından ateş saçmakta ve yılanları dahi helak etmektedir:

*Her şecer kim bir yed-i beyzâ idi nevrûzda
Od saçar şimdi dehânından olub su'ân dimâr*

Lâmi'î Çelebi K. 15/18

2-Yaprak (berg, varak):

Yaprak, Divan şiirinde bu mevsimde altın olarak tasvir edilmektedir. Ağacın üzerinde sararmaya yüz tutan her yaprak, şekli ve rengi dolayısıyla altına benzetilir. Sararan yaprakların, rüzgârın etkisiyle yerlere dökülmesiyle bahçeler altınla dolar:

*Açdı hazînesini yine hâzin-i hazân
Oldı cihân dest-i atâsiyle zer-feşân*

İshak Çelebi K. 16/1

Bahçe ve çemenliklere sarı renkli altın yaprakların dökülmesi ile bu çemenlikler kuyumcu dükkânına dönmüştür:

*Gülşene altın varaklar zeyn idüp bâd-i hazân
Güyyâ zer-küblar dükkânı oldı gül-sitân*

Bâki K. 22/2

Divan şâirleri, sarı yapraklarla ifade ettikleri altın mazmunu ile, Osmanlı sarayının zenginliğini ve saray çevresinin halka çok cömert davrandıklarını anlatmaya çalışarak kendilerine de bir pay çıkarmaya çalışmışlardır. Şâirler bu tür ifadelerle saraydan daha fazla para almanın yollarını aramışlardır. Bahariyye,

Şitaiyye, Temmuziyye vb. gibi manzumelerde de buna benzer ifadeler kullanılmıştır. Şitaiyyelerde, yağın kar, padişahların halka dağıttığı paraya benzetilmiştir. Sayfiyelerde, taşlar, çakıllar güneşin şiddetli ışığının etkisiyle parlayınca mücevherleri anımsatmaktadır. Yine güneş ışığının etkisiyle parlayan deniz hazine gibi görünmektedir. Bu gibi mazmunlar hem o dönemin zenginliği, güçlülüğü hem de yöneticilerin halkına olan ihsanını daha iyi yansıtmak için kullanılmıştır.

Yaprak, altın gibi görünmesine rağmen ömrünün son bulduğunu bildiği için halinden ve kendini bu hale getiren rüzgârdan şikayetçidir. Rüzgârın etkisi ile perişan hale gelmiştir. Aslında yaprağın bu hali, dünyanın da gelip geçici olduğunu ifade eden bir dildir:

*Bostân içinde olan şimdi her bir berg-i surh
Sanki âlem hâlini şerh itmek içündür zebân
Vasfi K. 7/4*

Divan edebiyatında hazan yaprakları ayrılığın sembolüdür. Yaprak, âşık; ağaç ise yârdır. Yaprakların sonbaharda dökülmesi hüznü bir tablodur. İnsanlar hazan yaprağının bu halini görünce kendi içlerindeki ayrılık acısı depreşir, taştan daha katı olan yürekler gevşemeye başlar:

*Nevbahârım yüregim taşdan ağaçdan berg iken
Şol hazân yaprağı gibi etdi lertzân ayrılık
Usûli G. 60/6*

Divan şairlerince hazan yaprakları, rengi dolayısıyla altının yanında kâğıda da benzetilmektedir. Osmanlı zamanında kullanılan aharlı kâğıtlar parlak ve sarıdır. Bu kâğıtlar kolay kolay yıpranmadığı gibi ömrü de uzundur. Mevsim hazan olduğu için bu hazan yapraklarına da özlemi çekilen baharın hali yazılır:

*Berg yâ bir zer varakdur k'anda kudret kâtibi
Güyyâ yazup bahâr ahvâlin itmişdür beyân
Vasfi K. 7/3*

3-Çemen (bostân, bâğ, gülistân):

Çemenlik ve bahçeler, Divan şairlerince sevgiliye ait güzelliklerin benzetildiği yegâne mekândır. Baharda âşıkların sevgilileriyle buluştukları, eğlendikleri bu mekânlar hazan mevsimi ile beraber solar. Üzerinde bulunan bütün canlı varlıklar ya ölüyor ya da bu mekânları terkederler. Çimenliğin üzerinde artık o renkli elbise değil, sadece altın yaldızlı elbise vardır. Hazan mevsimi, çimenliğin üzerine altın süslemeli yapraklarını dökerek çimenliği daha da güzel süslediğine inanmaktadır. Oysa çimenlik bundan hiç de memnun değildir. Çünkü bunun bir aldatmaca olduğunu ve kendisinin sonu olduğunu bilmektedir:

*Sebze sahnın pâre-i zerden pür itmüşdür hazân
Hulle-i hadrâyı ya'nî kim muhallâ gösterür
Cemâli K 10/7*

Üzerine yağın altın renkli yaprakların hiçbir hükmü kalmamıştır. Çimenlik bütün neşesini, canlılığını kaybederek hastalanmıştır ve yüzü sapsarıdır:

*Bir derd ulaştı bâğa ki zerd oldı çihresi
Levnî tagayyüri yarakandan virür nişân
İshak Çelebi K. 16/8*

Çimenlik ve gül bahçeleri bu sarılık hastalığından dolayı matem yerine dönmüştür. Gül, sonbaharla beraber kurumuş ve bülbül ise figan etmektedir:

*Gül hazâna muntazır bülbül figâna münhasır
Çeşm-i ibretde gülistân ayın-ı şiven-gâhdur
Haşmet G. 62/3*

Güllerin kuruyup, bahçenin de hiç bir güzelliği kalmayınca bülbüller de bu bahçeyi terkedip yerini kargalara bırakır. Gül bahçesinde artık bülbülün değil, kargaların sesleri duyulmaktadır:

*Esse çün bâd-ı hazân gülşende kalmaz gül geçer
Yerini zâr u zağân tutar kamu bülbül geçer
Muhibbi G. 388/1*

İnsanoğlu dünyada daima güzel olan şeye meyillidir. Tutulduğu bu güzellikler ortadan kaybolduğu zaman da bir köşeye atılır ve yüzüne dahi bakılmaz. Güller de sonbaharda böyledir. Bu mevsimde yüzüne hiç bakılmadığı için, ne renge, hangi şekle girdiğini kimse bilmez:

*Nevbâr-ı hüsnidür pür-şûr-ı âlem-gir olan
Yohsa ol gül-goncenün reng-i hazânın kim bilür
İsmeti G. 31/4*

Bahçelerinden yapraklarından arınıp kuruyan dallar sadece kuru odundan başka bir şey değildir. Bunun yanında insanlar yakacak ihtiyaçlarını gidermek için ağaç dallarını keserek yakacak odunlarını temin ederler. Bunun içinde bahçeler bu kesilen odunlarla odun anbarına dönmüştür:

*Odun anbarına benzer gülistân
Ne berg ü ne şükûfe var ne dâne
Enderunlu Fazıl K. 2/9*

Bahçeler küçük bir dünya gibidir. Hayat burada başlar, burada büyür ve yine burada son bulur. Üzerinde yaşayanlar değişir ama bahçe daima vardır.

*Gelip bu bâğa bahâr u hazân eder giderim
Hezâr-ı lâne-i aşkım figân eder giderim
Osman Şems G. 90/1*

4-Rüzgâr (hazân yeli, bâd-ı hazân, bâd-ı harif):

Hazan rüzgârı, dağıtma, bozma, tahrip etme gibi hal ve vazifeler içinde görülür. Diğerlerinden bu bakımdan ayrılır. Hazan rüzgârı, tabiattaki canlıların korkulu rüyasıdır.

Buurada rüzgâr, esen yeli ve çağı gösteriyor. İnsan, rüzgârın esmeye başlayarak çağ konusunda duyduğu hüznü dile getirdiğini hissedebiliyor.⁴ Tabiatta ne yana baksan ağaç yaprakları ayak altında, yerlerdedir. Çünkü sonbahar rüzgârı, bağı, çayırı baştan başa dolaşmıştır:

*Bâğ u râği ser-te-ser geçt itdi çün bâd-ı hazân
Her yana kılsan nazar berg-i şecer pâ-mâl olur
Muhibbi G. 898/4*

Hazan rüzgârından yapraklar, çimenlikler ve güllerin rahatsız olduğu gibi dikenin gülleri de şikayetçidir. Hazan rüzgârı o kadar acımasızdır ki, henüz açılmamış küçük goncaların bile açılıp gül olma fırsatını vermemiştir. Hazan rüzgârının bu acımasızlığı karşısında bülbülün yüreğinin kopmaması da imkânsızdır:

*°Aceb midür yüreği kopsa bülbül-i zârun
Ki tıfl-ı goncaı gülden düşürdi bâd-ı harif
Sabit K. 9/7*

Divan edebiyatında hazan rüzgârı ölüme teşbih edilmiştir. Bu rüzgâr, canlıların üzerine ölüm saçarak onları yok eder. Her canlının hayatı bâd-ı hazânın ellerinde son bulur. Onun ölüm üfleyen nefesini dünyadaki bütün canlılar kalpleri titreyerek hissedeceklerdir. Bâd-ı hazân, tabiatın, tabiattaki canlıların azraili gibidir:

*Çıkdı bir sarsar-nümâ bâd-ı hazân-ı merg kim
Soldı gülzâr-ı letâfetde hezâran verd-i ter
Neşâti Tk. B. 1/3*

⁴ Talat Halman, "Bir Osmanlı Fügü" (İngilizceden çev. Yurdanur Salman), Kitaplık Dergisi, S.38, Güz 1999, YKY Yay, İstanbul 1999, s.66.

C) Hazan Mevsimi İle İlgili Benzetme Unsurları

Divan şiirindeki benzetme unsurlarına şöyle kısaca göz gezdirdiğimiz zaman, genel olarak sevgili ile ilgili benzetmelere daha sık rastlarız. Öyle ki, “Divan şiirinde mana bir dilber, edebi sanatlar da onun giyinip kuşandıkları, takındıkları, stüründükleridir. Tabiatdaki varlıklar ve olaylar kendi durumları içinde ne kadar mükemmel, ne kadar hoş a gidici olurlarsa olsunlar, onları salt göründükleri haliyle konu edinmek, bir güzeli sadece örtünmesi gereken yerlerini örterek ortaya getirmek gibi görülmüyordu.”⁵ Gerçekten de Divan şiiri, evreni kuşatan canlı, cansız varlıkların tümü anlamındaki tabiatı içeren ve hayal sistemine yeni mazmunlar katmak için tabiatı keşfe çalışan bir geleneğin şiiriydi.⁶

Hazan mevsimi ile ilgili benzetme unsurlarına göz attığımız zaman yine sevgili ile karşılaşırız. Hazan mevsimi, sevgilinin karşısında ezilen âşığın yüzüdür. Bülbul suskun, âşık çaresiz, sevgili ise yine her zamanki gibi acımasızdır. Bu unsurları daha ayrıntılı şekilde görelim.

1-Sevgili:

Güneş, rengi, parlaklığı ve şekli itibarı ile sevgilinin yüz ve yanağı ile benzerlik içinde ele alınır. Sevgilinin yüzü, yanağı çok defa üstün gösterilir. Sevgiliye gün yüzlü, gün yanaklı manasında sözlerle doğrudan hitap edildiği olur. Alemi aydınlatan aslında gün yüzlü sevgilidir. Onun yüzü varken güneşi tarif eylemek abestir. Güneş, hazan yaprağı gibi solmuştur. Sevgilinin yüzü ise gül gibi aydınlıktır. Aydınlık dururken karanlıktan bahsedilmez:

*Rûy-i dilber var iken hurşidi ta'rif eyleme
Gül dururken anma bir solmuş hazân yaprağını
Hayâli G. 564/4*

Hazan mevsiminde hakim olan renk sarıdır. Bütün bitkiler sarı rengine dönüşmüştür. Yerler sarı yapraklarla doludur. Hazanın bu tasviri şairlerce sarışın bir sevgiliyi andırmaktadır:

*Kendin çemende gark-ı zer ü ziver eylemiş
Gülzâr sanasın sarışun bir nigârdur
Nev'î G. 71/4*

⁵ Mehmed Çavuşoğlu, “Divan Şiiri”, Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı (Divan Şiiri), S.415-17, Eylül 1986, s.3.

⁶ Hivren Demir, “Divan Şiirinde Tabiat, Ahlak ve Hayali Bey”, Edebiyat ve Eleştiri, S.49, İstanbul, Haziran 2000, s.33.

Sevgilinin kirpiği, âşığı yaraladığı için kanlı bir oktur. Âşığın gamdan, kederden sararmış vücudunda kanlı kirpik okları, sonbaharda kamışlıkta peyda olan ateş şeklinde tasvir edilir:

*Ten-i zerdümde her tîrûn olaldan kana müstağrak
Neyistândur ki peydâ eyledi fasl-ı hazân âteş*

Hayâli G. 228/2

Divan şiirinde, âşıklar sevgilideki geçici güzelliğe değil, ölümsüz güzelliğine vurgundurlar. Yüz güzelliği gelip geçicidir. Önemli olan ruh güzelliğidir. Bu manada tasavvufi bir anlam katan Divan şairleri, aslında ölümsüz olan güzelliğe vurgundurlar. Sonbaharda sona eren gültün güzelliği gibi değil. Esas güzellik, hazanı olmayan güzelliktir:

*Gülşende bir gül-i ter yokdur hazândan âzâd
Ol serve bendeyem kim hergiz hazânı yokdur*

Çâkeri G. 28/4

2-Âşık:

Hazan mevsimi ile âşığın yüzü arasında sarı renk itibariyle ilişki kurulur. Yüzün, hazan mevsimine teşbihlerinde sarı rengin yanında zayıflık da rol oynar. Âşığın sarı yüzündeki kanlı yaşlar, hazan mevsiminde gülzar olarak düşünülür. Gözyaşı-şarap benzerliği ile 'gel hazanı mey sohbeti ile geçir' denilerek yüz ile hazan münasebeti kurulur. Sonbaharda bülbül ötmez. Âşığın gönlü de onun sararmış yüzünü görelî feryadı kesmiştir. O, bu haliyle hazan mevsimine ermiş bülbül gibidir:

*Dil çihre-i zerdüm görelî nâleyi kesdi
Bir bülbüle benzer ki ere fasl-ı hazâna*

Hayâli G. 520/4

Âşığın yüzü, hasretle sararmış hazan yaprağı gibidir. Âşık, güneşe nur bahşetmek istiyorsa, yüzünü muhabbet gülşenine hazan yaprağı yapmalıdır. Sararmış yüzü ile âşık, hazan yeli ile titreyen yaprağa benzer. Onu güzellik baharı olan sevgiliye hediye etmek olmaz. Hazan yaprağı hem sarı yüz, hem de sevgiliye mektup yazılan kâğıt şeklinde hayal edilir:

*Sararmış çihremi sanmam ki reng-i za'ferandır bu
Muhabbet âleminde dostum fasl-ı hazândur bu*

Hayâli G. 461/1

Âşığın sararmış olan yüzü göz yaşları içindedir. Bu gözyaşları bazen kanlı, yani kırmızıdır. Yüz için hazan hayalî konu edilince, sevgilinin kokusu veya yüzünde ise bahar unsuru daima bulunur:

*Çehre-i zerdüm gibi âlem hazân olsa ne gam
Çün hayâl-i rüy-ı hûbun nev-bahârumdur benüm
Ahmet Paşa G. 209/7*

Tabiattaki çiçekler, çemenler hazan mevsiminde bu mevsimin etkisi ile değil de âşğın yüreğinden kopup gelen ateşli ahlara dayanamayarak sararıp kurumuşlardır:

*Çemen sahnında âteş-bâz-ı âhumla hazân mânend
Sararsın nergis-âsâ gül benefşe ergâvân yansın
Behiştî G. 368/3*

Sevgilinin güzelliğinin baharı karşısında âşğın yüzü gül mevsiminde hazanı hatırlatan yaprak gibidir. Yüz için hazan yaprağı hayali, gözyaşlarını yağmura veya akarsuya teşbihi dolayısıyladır. Buna göre yüz, ya üzerinde yağmur damlaları bulunan ya da:

*Eşküm revân olur ruh-ı zerdümde güyyâ
Berg-i hazân içinde akar zer-nigâr ab
Ahmet Paşa K. 37/19*

Beyitinde görüldüğü gibi akarsuların kenarında biriken veya üstünü örten sonbahar yaprağıdır.

3-Har (diken):

Bu unsurlarla yapılan teşbihte ayva tüylerinin menfi yönleri belirtilmek istenir. Hat arzu edilmeyen, güzelliği yok eden veya bu dereceye gelmiş olan bir unsurdur. Güzellik bir baharsa, sakal da sanki onun hazanıdır. Diken nasıl gülü sevenlere zahmet çektirirse, yanak gülü için de hazan öyledir. Aynı şey bu sefer yanak cennete benzetilmek suretiyle söylenmek istenir. Sanki sakal cennet kapısında bırakılmış bir dikendir.⁷

*Bahâr-ı hüsnün ol hatdur hazânı
Kadeh sun hoş görelüm her zamânı
Ahmet Paşa K. 4/22*

Sonbahar dikeninin acısını ise ancak bahar rüzgârının taze gül yapraklarından getireceği koku giderebilir:

*Pâdâş-ı cevr-i hâr-ı hazân ey hezâr-ı zâr
Bâd-ı bahâr berk-i gül-iter virür sana
Sükkerî G. 4/6*

⁷ Harun Tolasa, Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Atatürk Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları, Ankara 1973, s.242.

4-Bülbül:

Divan edebiyatında bülbül âşığı simgeler. O, şarkılarıyla ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri arzeden bir âşığın timsalidir. Bazen âşığın kendisi, bazen canı bazen de gönlü olur. Bülbül güle âşık kabul edilir.⁸ Hazan mevsimi, bülbülün gülden ayrı düşmesi demektir. Bunun için bülbülün yüreği yaralanmıştır. Bu duruma ağlayıp inlemiş, sonunda da sesi kesilmiştir:

*Yine bülbül hamûş oldu nihâni
Çemenler bûma oldu âşiyâne
Enderunlu Fazıl K. 2/3*

*Gül yüzünsüz idemez tab^c-ı Figâni efgân
Gülşenün bülbülünü fasl-ı hazân lâl ider
Figâni G. 12/7*

Gönülün bülbüle benzetilmesinde onun feryadı da söz konusu edilir. Onun gül bahçesinde, güle karşı öttüğü kabul edilir. Sevgilinin la'l renkli dudağı gonca, yanağı gül, yüzü gülzardır. Gönül bülbülü bunun için her dem zar eder. Hazan mevsiminde bülbül ötmez. Âşığın gönül bülbülü de sararmış yüzünü görelî inlemeyi kesmiştir:

*Dil çehre-i zerdüm görelî nâleyi kesdi
Bir bülbüle benzer ki ere fasl-ı hazâna
Hayâlî G. 520/4*

Hazan mevsiminden dolayı gülün matemi, bülbülün günlerini, hayatını bulanık, bahtını kara, konuşma kabiliyetini alıp onu dilsiz yapmıştır. Böylece de gül, bülbülü karga ile bir yapmıştır:

*Rûzigârın tîre bahtın kara nutkun lâl edip
Mâtem-i gül bülbülü zâğ ile yeksân eylemiş
Fuzûlî G. 130/6*

Hazan, bülbül için hüzün mevsimidir. Bülbülün bu hüzünü, matemi insanlar, özellikle âşıklar için de bir olmuştur:

*Açılmaz âşkın gönlü bahâr u büstân içre
Ki zîrâ bülbül âdetdir hazân olur hazân içre
Usûlî G. 126/1*

⁸ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Ankara 1990, s.90.

5-Süheyl-i Yemeni:

Süheyl, güney yarım kürede bulunan parlak ve büyük yıldızın adıdır. Yemen'den çok iyi görülebildiği için buna Süheyl-i Yemeni de denilmektedir. Efsaneye göre akik taşı, rengini bu yıldızdan almış. Akik taşı kırmızı renkte kıymetli bir taştır. Edebiyatta Süheyl yıldızının tesiri ile renk kazanan akik, bu yıldızın en parlak görüldüğü Yemen'den çıkarılmıştır. Dudak renk bakımından akik'e benzer. Yine âşığın göz yaşları da akik rengindedir.⁹

Hazan mevsiminde yapraklar kızılışır ve akik rengini alır. Divan şiirinde bu tablo, Süheyl yıldızının bostanı istila ederek etrafı kana bulamasına teşbih edilmiştir. Çünkü yapraklar zümrüt gibi yeşil iken kızarıp akik rengine dönmüş ve çimenliklere yayılmıştır. Süheyl yıldızının istilası olarak görülmesi ise, bu yıldızın bu yarım kürede görülmeşiğindedir. Süheyl yıldızı güney yarım küreden gelip kuzey yarım küreyi istila etmiş ve ortalığı kana bulamıştır:

*Subh-dem irdi meger bûstâna enfâs-ı Yemen
Gark-ı hûn itmiş cihânı ya Süheyl-i tîg-zen
Kim akik-i la'l-renk olmuş zümürrüdken çemen
Resm-i bi-hemtâna ey dest-i hazân sad-âferin
Lâmi'î Çelebi Mrb./4*

6-Genc-i Karun:

Karun (Krezus) Kur'an-ı Kerim'de adı Firavn ve Haman ile birlikte anılır (Mü'mun 24). Bir rivayete göre Firavn'ın nazırı, bir rivayete göre ise Hz. Musa'nın kavminden, hatta akrabalarından olup, çok zengin ama cimri ve zalim bir kişidir. Allah kendisine çok büyük servet verdiği halde, zekat vermeyip servetiyle kibirlenirdi.

Karun, edebiyatta zenginlik ve cimrilik sembolü olarak kullanılır. Karun ve onun sınırsız serveti şairlere değişik ilhamlar vermiş ve bu servetin bazı nitelikleri (bol olmaları, altın renginin özelliği vs.) çeşitli tabiat hadiselerini ifadede kullanılmıştır.¹⁰ Hazan mevsiminde yaprakların sararıp, yere dökülmesi üzerine, çimenlik altınlarla süslenmiş olarak teşbih edilir. Yeryüzünde bu kadar çok altının ve servetin bir anda belirmesi Karun'un hazinesini yutan yerin yeniden ortaya çıktığı şeklinde teşbih edilir:

*Çemenlerde zâhir oldu genc-i Kârûn
Şecer nâr-ı Mûsânun oldu misâli
Nev'î K. 52/2*

⁹ Cemal Kumaz, Hayali Bey Divanının Tahlili, İstanbul 1996, s.536.

¹⁰ Dursun Ali Tökel, Divan Şiirinde Mitojik Unsurlar, Akçağ Yay., Ankara 2000, s.386.

Nev'î, sonbahar yapraklarını, renginden dolayı altına, bolluğundan ve altın tasavvurundan ötürü Karun'un mallarına benzeterek, hazanın yerlerde taneleri gibi yaprakları yatırdığını söylerken, akıbet bütün güzelliklerin ve zenginliklerin yer ile bir olacağını vurgulayarak, Karun'un malıyla birlikte yere geçme hadisesine göndermede bulunmaktadır:

*Ferş-i çemende her bir zer yasadanup
Kıldı hazân gedâları Kârûn ile karîn
Nev'î G. 451/3*

7-Yed-i Beyza:

'Beyaz el' manasına gelen Yed-i Beyza, Allah tarafından Hz. Musa'ya verilen bir mucizedir. Hz. Musa, Allah'ın emri ile elini koynuna sokar ve çıkarır, böylece eli güneş gibi parıl parıl parlardı. Firavn'a karşı gösterilen bu mucize edebiyatta sıkça kullanılır. Tasavvufta, ilahi gücün gerçekleşip ortaya çıkmasına bir semboldür.

Bahar mevsiminde ağacın dalları Yed-i Beyza gibi parlaktır. İnsanları kendisine hayran bırakır. Hazan mevsiminde kuruyan bu dallar, ateş püsküren bir canavar haline gelmiştir. Bu canavar yılanları dahi helak etmektedir. Bu tasvire ayrıca Hz. Musa'nın bir başka mucizesine telmihte bulunmaktadır. Hz. Musa'nın elindeki değneğinin yılan olarak diğer yılanları yutması mucizesi hatırlatılmıştır:

*Her şecer kim bir yed-i beyzâyıdı nevrûzda
Od saçar şimdi dehânından olub su' bân dimâr
Lami'î Çelebi K. 15/17*

D) Nev'î'nin Hazaniyyesi

Nev'î'nin¹¹ 'Hazaniye-i Latife' isimli kasidesi, konusu itibari ile diğer hazaniyyelerden farklı olduğu için üzerinde geniş olarak durmayı daha uygun bulduk. Nev'î'nin kasidesi, hazan mevsiminin olumlu yönlerini ele alması bakımından kendini bu türdeki eserlerden ayırmaktadır. Diğer hazaniyyelere de göz attığımız zaman, hiçbirinde hazan mevsimine Nev'î gibi yaklaşılmamıştır. Bu hazaniyyelerde, hazan mevsiminin tabiatı yaptığı tahribat, bitkilerin kurumması, tabiatındaki canlılığın sona ermesi, hüznün gibi temalar işlenir. Nev'î ise bunun tam tersi olarak hazan mevsiminin her yönü ile bolluk ve bereket mevsimi olduğunu ifade etmiştir. Âşıklar anlatılanların tam aksine, bu mevsimde daha mutludur. Hasat

¹¹ Nev'î 1533 yılında Malkara'da doğdu. Memleketinde ve İstanbul'da tahsil gördü. Asıl adı Yahya'dır. Gelibolu ve İstanbul medreselerinde müderrislik yaptı. II. Murad'ın oğlu Mustafa ile şehzadelere Bayezid, Osman ve Abdullah'a ders verdi. 1599 yılında İstanbul'da öldü.

nedeniyle bol paraya kavuştukları için sevgilerine hediye alabileceklerdir. Sevgililer de mutludur, çünkü âşıkları onlara istedikleri her şeyi alacaklardır. Bütün insanlar mutludur, çünkü hasatla beraber bütün ihtiyaçlarını karşılamışlar, evlerinin ambarlarını erzaklarla doldurmuşlardır. Her yönü ile farklılık arz eden kaside aşağıda daha ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

1 *Sararup hazân dōke berg-i nihâli¹²*
Çemende dōşendi münakkaş nihâli

“Sonbahar, ağacın yapraklarını sarartıp dōksün diye çimende nakışlı dōşek dōşedi.”

Hazan mevsiminde, yaprakların yere dökülmesi ile beraber zemin sarı ve yer yer yeşil olur. Şair, bu manzarayı dōşeklerdeki nakışlara benzetmiş.

2 *Çemenlerde zâhir olup genc-i Kârûn*
Şecer nâr-i Mûsânun oldı misâli

“Çemenlerde Karun’un hazineleri ortaya çıkınca, ağaçlar Musa’nın beyaz eli gibi oldu.”

Divan edebiyatında Karun, zenginliği ve cimriliği ile ele alınır. Karun, Allah’tan fakir halka dağıtmak amacıyla zengin olmasını ister ve bu isteğine kavuşur. Fakat verdiği sözl tutmaz ve malından hiç kimseye dağıtmaz. Bunun üzerine Karun’un bütün hazinesi yer altında kaybolur. Şair, yapraklarının sarılığı ve yere serili olmasından dolayı Karun’un hazinesi yerden çıktı demektir.

Hz. Musa kavmine dönerken Tur Dağı’nda bir ışık görür. Allah Musa ile konuşmak için nurunu bir ağaca yansıtmıştır. Bundan Dolayı ağaca *şecer-i tur* denir. Ağaçlardaki yaprakların sarılığından dolayı ağaçlar uzaktan *şecer-i tur* gibi parlak görünür. Şair, ağaçlardaki bu sarılığı nura benzetmiştir.

3 *Keser şirden ebr etfâl-i bâğı*
Çü beslendi her biri buldu kemâli

“Körpe fidanlar yeterince beslenip olgunluğa eriştikleri için, bulut bu fidanları süten kesti.”

Bahar mevsiminde dikilen fidanlar yağmurların beslemesi ile büyür ve gelişirler. Sonbaharda belli bir seviyeye ulaştıklarından yağmur suları artık onlara kâr etmez. Şair, bu beyitte bulutu bir ana, fidanları ise bebek şeklinde tasavvur ederek, tabiattaki düzeni ifade etmek istemiştir.

¹² Nev’î Divanı, (haz.: Mertol Tulum- M. Ali Tanyeri), İstanbul 1977, 52. *Kaside*, s.150-151.

4 *İdüp gâret esbâb-ı ürd-i behiştî
Çemen milketinde belürdi celâli*

“Çemen ülkesinde sonbahar, Celali eşkıyası belirince cennetteki güzel eşyaya benzeyen her şeyi yağmaladı.”

Bu beyitte Celali, iki anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Birinci anlamı eşkıya, ikinci anlamı ise Celali Takvimidir. Eylül ayı Celali takviminde gün dönümüdür. Gece ile gündüzün eşit, ondan sonraki günlerde ise gecenin gündüzden fazla olacağı habercisidir.

Cennet gibi güzelliklerin talan edilmesi, bahçelerde, tarlalarda hasatın başladığını göstermektedir. Bütün bitki ve sebzeler toplanmaya başlanır ve geriye sadece kuru bir toprak kalır. Şair bunu bir yağma olarak tasvir etmiştir.

5 *Aceb sâl-i meymûn aceb fasl-ı hurrem
Gönülde giderdi gam ile melâli*

“Şaşılacak uğurlu yıl, hayret edilecek sevinçli zamandır. Çünkü gönülden gam ve sıkıntıyı attı.

Sonbahar mevsiminin uğurlu olması, o yılın bereketli geçtiğinin habercisidir. Toprak insana bol bol ürün vermiştir. İnsanlar topraktan mahsullerini fazlası ile aldıkları için sevinçlidirler. Şair, bu şiirinin yazdığı güz mevsiminin oldukça bolluk getirdiğini ifade etmeye çalışmış.

6 *Letâfette âlem tarâvette âdem
Cüvânlar cemâl ile hüsn ü bahâlî*

“Bu güzellikte dünya, bu hoşlukta insan, gençler bu yüz ile hem güzel hem de pahalıdır.”

Şair, insanların bolluk içinde olmalarıyla, tabiatın varlık sahibi olduğunu ifade etmektedir. Bu bolluk içinde insan kendini tazeliyor. Cemal güzelliği sevinci, mutluluğu simgelemektedir. Kuru güzelliğin bir anlamı yoktur.

7 *Olup ehl-i diller kenârın esîri
Vefâdan atâdan güzeller vefâlî*

“Âşıklar, sevgililerini kucaklamının esiridir. Sevgililer ise bu tavırdan memnundurlar.”

Âşıklar, hasattan sonra üründen sağladıkları kazançla cepleri para ile dolmuştur. Artık sevgililerinin istedikleri şeyleri alabileceklerdir. Sevgililer ise âşıklarının bu cömertliğinden dolayı mutludurlar.

- 8 *Acebdür olur her bahârun hazânı
Mehün var mühâkı vü mihrün zevâli*

“Her baharın sonunda hazanın gelmesi ve ay ile güneşin kapanması şaşılacak şeydir.”

Şair, bu beyitte dünyanın muazzam olan yapısına dikkati çekmektedir. Her şey belli bir düzen halinde gelip gitmektedir. Sıralar kesinlikle kaybolmamaktadır.

- 9 *Bahâr âhırında çemen zâhir oldu
Bu lûf bün de ya'ni ki bitdi sakalı*

“Bahar sonunda çemen ortaya çıktı. Bu oyunun da tadı kaçtı, güzelliği kayboldu.”

‘Sakalı Bitmek’ deyimi; yaşlanmak, dünyadan ve her türlü zevk ve eğlenceden elini, eteğini çekmek anlamında kullanılmaktadır. Yüzünde sakal bırakan insanlar, inzivaya çekilir ve hayatına yeni bir düzen verir. Baharda canlılar, dünyanın gençlik hali olduğu için, dilediğince yaşar. Sonbahar ise bu canlıların yaşlılık halidir.

- 10 *Çemenzâr-ı dehrün sonı hep hazândur
Bu bezmün fenâ oldu berg ü nevâli*

“Dünya çimenliğinin sonu hep hazandır. Bu meclisin yiyeceği ve içeceği fena oldu (yok oldu).”

Şair, bu beyitte dünyadaki bütün güzelliklerin geçiciliğine dikkat çekmiştir. Her doğumun bir de ölümü vardır.

- 11 *Cihânun bahar u hazânı dükenmez
Geçürsen bu tavr üzre yüz mâh u sâli*

“Dünyanın bahar ve hazanı tükenmez. Bu şekilde yüz ay ve yüz yıl yaşasan dahi değişmez.”

Dünyanın belli bir düzeni vardır ve bu düzen içinde hareket eder. Dünyanın kendi eksenini ve güneşin etrafındaki dönmeleri süreci hep aynıdır. Bunun için mevsimler de birbirini takip ederek dünyada hüküm sürerler.

- 12 *Yine âhır her safânun kederdür
Fenâsı muhakkak tagayyürde hâli*

“Her sefanın sonu yine kederdir. Bu halin sonu muhakkak değişecektir.”

-126- A. Erkal: Divan Edebiyatında Hazaniyye ve Nev'i'nin 'Hazaniyye-i Latife' İsimli Kasidesi

Bahar ayı sefa, mutluluk mevsimi, hazan ise keder mevsimidir. Baharın sonu hazan, mutluluğun sonu da kederdir. Ama bu unsurlar değişkendir. Kederden sonra yine mutluluk gelecektir.

13 *Veli hâlet-i ışka hiç yok taęayyür
Gülinün letâfetde ruhsâr-ı âli*

“Ancak gülnün güzel ay yüzü oldukça aşk halinde hiçbir değişme olmaz.”

Bir üst beyitle bağlantılı olan bu beyit, merhun beyittir. Yukarıda dünyada değişen şeyleri anlatan şair, bu beyitte ise aşk hallerinin asla bu değişkenlik içinde olmadığını ifade etmektedir.

14 *Veli hep tarabnâk bülbüllerinin
Kamusu safâ ehli vü lâubâli*

“Ancak bu coşkun bülbüllerin hepsi sefa ehli ve kayıtsızdır.

Aşk halinin hiç yok olmamasından dolayı bülbülleri bu değişimler etkilemez. Onlar bu tür doğa olaylarına karşı kayıtsızdırlar. Fikirlerinde sadece aşk vardır.

15 *Bihamdillah olduk bu gülşende bülbül
Giderdük gönülden futûr u kelâli*

“Allah’a hamd olsun ki, biz de bu gül bahçesinde bülbül gibi olduk. Gönümüzden sıkıntı ve yorgunluğu attık.”

Şair, bu beyitte gülnü Allah’a, kendisini de bülbüle benzetmektedir. Aşkların en safı ve en temiz bülbülün güle olan aşkıdır. Allah da ancak böyle bir aşka layıktır. İnsanlar, Allah’ı bülbülün gülnü sevdiği gibi sevmelidirler. Bunun dışında her şeye kayıtsız kalmalıdırlar.

16 *Safâmuz mukarrer havâmuz muvafık
Nevâdan degül sine bir lahza âli*

“Bizim mutluluğumuz sürekli havamız uygun, nağmelerimiz bir an olsun gönülden eksilmez.”

17 *Göründi gönülde cemâl-i hakikat
İdüp kesb-i hâli koduk kil ü kâli*

“Gerçeğin güzel yüzü, yani Allah’ın cemali gönülde görüldü. Biz bu hali yaşayarak dedikoduyu terk ettik.”

Tabiattaki bütün gerçekler, tek bir gerçeğin bilinmesi içindir. O da Allah'ın varlığı ve kudretidir. Bu gerçek gönle yerleştiği zaman, yalanlar ve dedikodular kaybolur.

18 *Dili nûr-ı tevfik idüp pâk u sâde
Giderdi zalâm-ı nukûş u hayâli*

“Gönlü Allah'ın nuru temizleyip, hayal ve nakış karanlıklarını giderdi.”

‘nakış’ın renklilik ve çeşitlilik gibi anlamları vardır. Gönlün nakışlı olması, kalpte birden çok, birbirinden farklı ilgilerin olması demektir. İnsan kendi kendisi ile tezat içindedir. Nûr-ı tevfik ile bütün karanlık nakışları kaybolup kalbe tek bir düşünce yerleşerek kalp da temizlenmiş olur.

19 *Hemişe dilümde kılup ışkun efzûn
İlâhi ziyâd it bu vecd ile hâli*

“Ey Allah'ım bu vecd ile gönlümde aşkını daha da artır.”

Şair, bu beyitle beraber dua bölümüne girmiş bulunmaktadır.

20 *Dil-i Nev'îye kıl müyesser kemâli
Cihânın gerekmez bana câh u mâli*

“Nev'î'nin gönlüne olgunluğu nasib et. Bana dünyanın mal ve makamı gerekmez.”

Şair, bu beyitte salikin tasavvuftaki aşamalarını açıklayarak çileden olgunluk dönemine geçişi anlatmaktadır.

Nev'î'nin hazaniyesindeki benzetme unsurlarını şöyle sıralayabiliriz:

- 1 Ağaçlardan dökülen sarı yapraklar, nakışlı bir döşeğe benzetilmiştir.
- 2 Yere dökülen sarı yapraklar Karun'un hazinesine benzetilmiştir.
- 3 Ağaçların üzerinde bulunan sarı yapraklar, akkor halindeki ateşi andırması dolayısıyla şecer-i tura benzetilmiştir.
- 4 Bahar mevsiminde dikilen fidanlar, hazanda belli bir olgunluğa gelmişlerdir ve yağmura ihtiyaçları yoktur.
- 5 Hazan mevsimi hasat mevsimidir. Bunun için tabiattaki bütün yeşillikler bir bir toplanır ve ortada sadece kuru toprak kalır.
- 6 Hazan mevsiminde insanlar ürünlerini tabiattan aldığı için mutludur.
- 7 Dünyadaki bütün güzellikler varlıkla kaimdir. Kuru güzelliğin anlamı yoktur.

- 8 Hazanda insanlar, emeklerinin karşılığını aldıkları için cepleri para ile dolmuştur.
- 9 Mevsim olarak tabii ki, hazan sıkıntılarının başlangıcı demektir.
- 10 Tabiattaki bitkilerin de belli bir yaşama süresi vardır. Bunların yaşama süreleri de hazan mevsimine kadardır. İnsanın ömrünün son zamanları da hazana benzetilir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Divan edebiyatında ömür tabiata benzetilir. Bahar mevsimi, insan hayatının gençlik ve mutlu zamanlarıdır. Hazan mevsimi ise, ihtiyarlık ve ölüm demektir. Dünyadaki bütün güzellikler gelip geçicidir. Hazan buna en iyi örnektir. Bu hayatta yarın ne olacağını düşünmeyen, ölümü aklına getirmeyen, insanlara zulmedenler hazan mevsiminde tabiata baksınlar ve kendi akıbetini görsünler. Çünkü onların ve herkesin de sonu hazan mevsiminde solmuş gül gibi olacaktır. Geride ise gülün başında ağtlar yakan bülbül misali üç beş ağlayan ve sonrası yine ayndır.

E) Divan Edebiyatında Diğer Hazaniyyeler

Bu bölümde, taramış olduğumuz divanlardan çıkardığımız hazaniyyeleri antoloji halinde yayınlamayı uygun gördük. Aşağıda metinlerini verdiğimiz eserlerin 12'si kaside, 8'i gazel, 1'i murabba ve 1'i de şarkı nazım şekli ile yazılmıştır. Kaside nazım şekli ile yazılan hazaniyyelerde, hazan mevsimi ile ilgili tabiattaki değişiklikler anlatılmıştır. Gazellerde ise ağırlık benzetme unsurlarına verilmiştir. Divan edebiyatında Hazaniyye türünü ortaya çıkaran bu şiirleri, bu konu üzerinde araştırma yapmak isteyen araştırmacılara kolaylık sağlamak amacıyla burada yer veriyoruz.

I-Kasideler

Ahmet Paşa (ö. 1496):

Der Vâsf-ı Hazân Mîgüyed¹³

Sipîde-dem ki kadem basdı bâğa bâd-ı hazân
Döşedi atlas-ı zer-beft ayağına bostân

Nebât-ı suhte ki yakmış idi mihr dilin
Yüreğine su serpe geldi subh-dem bârân

Konuldu san per-i tavûs içinde âyine
Çemende berg-i hazân içre havz-ı şâdirvân

¹³ Ahmet Paşa Divanı, (haz.: A. Nihad Tarlan), Ankara 1992, 39. *Kaside*, s.110-111.

Nigâr lâ'line hemşiredir meger engur
Ki mürde-dillere bir katresi verir bin cân

Enâr dâmeni çün dolu lâ'l ile zerdir
Nice güşâde-dil olup görünmesin handân

Egerçi cümlesi giydi libâs-ı gûn-â-gûn
Ve lîk sonra çıkarıp olur kamu uryân

Cihân libâsına aldanmasın sakın cânın
Yine çıkarsa gerektir çün ol libâsı cihân

Kanı bahâr demi kim bu dehr-i pîr-i kühen
Bezerdi kendüyi san kim nigâr-ı tâze cuvân

Ne oldu sayfa ki yigitlige teşebbüh edip
Harâret ile yakardı cihân için yeksân

Nedir bu fasl-ı hazân dediğin nazar kıl kim
Dü-mûy şekli gibi gösterir sana elvân

Ne hikmet ola aceb mevsîm-i zemistâni
Ki pîr gibi lû'âb akıtır yere devrân

Ne şekiller çıkarır gör bu çarh-ı sûret-bâz
Ne sûrete girip oynar bu gerdîş-i gerdân

Ne nesnedir bu ki çapûk hayâl-bâz gibi
Cihân misâlini eyler bu çâder içre ayân

Hayâl-i bâtıla bakma basîret ehli isen
Nazar kıl ana ki oldur salâh-ı cân-ı cihân

Elime sun yine peymâne-i ferâh-bahşı
Sanırsa gam değil ey sâki şîşe-i peymân

Döktüldü ruhlarım üstüne göz yaşı sanasın
Saçıldı berg-i hazân üzre katre-i barân

Ne şemsdür yüzü kim etdi Akrebi menzil
Ne Kavsdır kaşı kim çekdi Müşteriye kemân

Hazân yeli nice bozsun terâvetin servin
Nihâl-i kaddine oldur misâl çünkü hemân

Safâ-yı haddin ile dil serâçe-i gül-gûn
Hayâl-i zülfün ile dîde kâse-i reyhân

Çün oldı mevsim-i °ayş u bezendi bezm-i tarab
Dolandı meclis-i câm-ı safâ ile gılmân

Nigâr mahrem ü mutrib nedim ü vakt latif
Zamân zamân-ı Şehenşâh ü fasl fasl-ı hazân

Müdâm °ayş ü safâ ile hoş geçir °ömrü
Ki ten otağına nefis-i azizdir mihmân

Mesîhî (ö. 1512):

Der Sitâyiş-i Ca'fer Beg¹⁴

Cihâna virdi tagayyür Hudâ-yı celle celâl
Çemen hızânesin itdi hazân yine pâ-mâl

Yüz urdı yire çemen yumdı gözlerin nergis
Delâl-i gonca geçüb °andelîbi eyledi lâl

Bahâr kfilesini ne hoş tağıtdı hazân
Gül âfitâbına böyle ne tîz irişdi zevâl

Gel ey kıyâmete inkâr iden işit ki benüm
Kulağıma *li-men el-mülk* diyü geldi su°âl

Baş üzre tutmaz idi devlet anı °izzet idüp
Rükû° ile belini egmeyeydi Rabbine dâl

Gerek ki hurrem ide seni ebrû-yı mihrâb
Nite ki sâ°im olan şahsı gurre-i şevvâl

Dehânı ile miyânını fikr idüp hûbun
Nice bir eyleyeyin böyle dürlü dürlü hayâl

Dehân-ı yârı yûri yok hesabına say kim
°Adem diyârına iltür seni ol emr-i muhâl

¹⁴ Mesîhî Divanı, (haz.: Mine Mengi), Ankara 1995, 9. *Kaside*, s.46-47.

Şikenc-i zülfüne dil virme her nigârün kim
Şikence itmege yarın sana olur çengâl

Cehennem odı durur âteş-i °izâr-i nigâr
Ki ana zülf ü hat olmuş durur duhân-misâl

Nigâr kâmetin unut kıyâmeti fikr it
Ko hatt-ı sebzi nedir gör sahîfe-i a°mâl

Ne fâ°ide sana ol savmdan ki ola müdâm
Dilünde zikr-i cemâl ü gözlünde °id-i vısâl

Ko meyli her yana kim âb mâ°il olduğıçün
Nesîm-i subh urur ana selâsil ü ağılâl

Yüri güneş gibi kesb-i tecerrüd eyleyügör
Nücüm içinde kamer gibi olma ehl-i °iyâl

Meh-i dü-hafta gibi berk ura cemâlün eger
°İbâdete egesin kaddüni nite ki hilâl

Vasfî (16. asır):

*Kaside*¹⁵

Hâkler üstine bir rizân olan berg-i hazân
Her biri bir zerd-rû °âşık ruhındandır nişân

Derd-i hecrinden bahârün şöyle za°f irmiş k°anun
Reg-be-reg cismîn ararsın yok durur bir reg nihân

Berg yâ bir zer varakdur k°anda kudret kâtibi
Güyyâ yazup bahâr ahvâlin itmîşdür beyân

Büstân içinde olan şimdi her bir berg-i surh
Sanki °âlem hâlini şerh itmek içtündür zebân

Ger çıkardıysa bahârün ol mülevven câmesin
Atlas-ı zer-beft ile zeyn oldı şimdi büstân

Bâddan benzer k°ara yirde sovuqluk düşdi kim
Germ olup gül şevkına bülbüller itmezler figân

¹⁵ Vasfî Divanı. (haz.: Mehmed Çavuşoğlu), İstanbul 1980, 7. *Kaside*, s.44-45.

Bîd-i hañçer-dâra havfinden tezelzüller irtüp
Hañçerin elden düşürmiş heybet-i bâd-ı hazân

Bâd-ı deyden şöyle serd oldı cihân kim döymeyüp
Elleri düşdi çınarun kaldı bî-tâb u tuvân

Zemherîrün âteşi çün kim bürüdetdür bu dem
Ârif oldur k'âteş-i meyden ola âteş-cihân

Nev-cüvân iken cihân bir pîre dönmiş sen dahi
Nûş kıl andan ki her pîr içe ola nev-cüvân

Bâğ gitdiyse ne gam gül yüzlülerle sohbet it
Ger dilersen k'ola kalbün gayret-i bâğ-ı cinân

Yemin olsun sana devr içre sîmin-sâ'idün
Al güller lâleler olsun şarâb-ı ergâvân

Nergis istersen sana zerrîn kadeh nergis yiter
K'ol durur çeşm ü çerâğ-ı bûstân u gülistân

Var yûri şâhâne işret kıl husûsâ kim bu dem
Ebr-i mirvârid-bâr üstünde olmuş sâye bân

Fıkr iderken ben bu tarzı nâgehân hurşid-veş
Oldı bürc-i gaybdan bir matla^c-ı garrâ ayân

Fürkatünde ey sanem gûyâ bu ebr-i dîr-feşân
Dûd-ı âhumdur ki andan eşk-i çeşmümdür revân

Ra^d benzer ki felekler üzre nemdür benüm
Kim figânından olur her lahza pür-âteş cihân

Cevher-i elmâs-ı peykun ko tursun dilde kim
Ey sanem elmâsa âteş eylemez dirler ziyân

Tacizâde Ca'fer Çelebi (ö. 1514):

*Kaside*¹⁶

Hazân eşcârı zeyn itdi çü rengâreng kâlâdan
Nümüdâr oldı büstânlar hum-ı elvân-ı İsâdan

Dökülüp sebze-zâr üzre nişân virdi saru yaprak
Yeşil dibâlar üstine konan altunlu tamğadan

Ya olmuş safha-i bâğa sararmış berg-i zer levha
Çekilüp sim cedveller kenârına anun mâdan

Sanasın berg-i surh u zerd gülzâr içre °aşıkdur
Kim ola çihresi rengin sirişk-i la'îl-sîmâdan

Özin tutduğuna yüksek yüzi yire düşüp bergün
Kızarmışdur utanub key nihâl-i serv-i ra'nâdan

Soyımdı geydüğün virdi semâ° urdı safâsından
Meger şâha seher yili selâm ırgürdi Selmâdan

Harîf ile yire girdi cihân bir sûrete dahi
Yüri büstâna gir hazzun var ise ger temâşâdan

Sulu şeftalisün bî-had ki dürür bâğbân bâğun
Sanasın kim alur Vâmık hezârân büse Azrâdan

Nedür her dâne armudun içinde tâze sevdâ k°ol
İdüpdür kendüyi ber-dâr olup şeydâ bu sevdâdan

Görinen sîb-i gülânî degül çevgân-ı şâh ile
Letâfet topıdur kapmış şecerler anı Tübâdan

Gören dir bâri bir yârı sevüpdür nahl-ı rümmâni
Urupdur gögsine muştı gam-ı yâr-ı dil-ârâdan

Tonanmış berg ü bâr ile gör âhir şâh-ı nârenci
San itmiş câmesin dilber yeşil altunlu kemhâdan

¹⁶ Tacizâde Ca'fer Çelebi Divanı, (haz.: İsmail E. Erünsal), İstanbul 1983, 22. *Kaside*, s.121-122.

Yaraşmış hûşe-i müşkin inebler bâğ arasında
Müca^cad zülfe dönmiş kim görünür rûy-i zibâdan

Ne benzer şâhsâr üzre akîk-i nâb-ı unnâba
Gümüş fındıkları yârun ki rengin ola hinnâdan

Nedür bádâm iki sîmin beden bir pîrehen içre
Yaturlar leb-le-leb fâriğ gam-ı dünyâ vü ukbâdan

Çü gördi sarılık düşdi sarardı bâğun eşcârı
Zemâne kehrübâ takdı boyunlarına ayvadan

Hevâ mihr ile olmuşken çemen lu^cbetlerine germ
Sovutdu kalbini âsîb irişüb yildi sermâdan

Gönüllüdür sanavber çün hevâdan gördi bârid yüz
Diline ukdeler düşdi lâbûd bu ma^cnâdan

*Kaside*¹⁷

Çün yine seyrân ide mizâna geldi âfitâb
Zer-feşân oldu havâ gevher-nisâr oldu sehâb

Oldı berg-i zerd ile gûyâ bisât-ı sebze-zâr
Bir yeşil yüzlü benek altunlu dîbâ câme-h^vâb

Şâhlar Mecnûn gibi uryân olub itdi figân
Yiryüzi Leylâ sıfat hoş geydi gûnâgûn siyâb

Suya rengâreng yapraklar döküb båd-ı hazân
Dürlü dürlü nakş ile döndi nigâristâna âb

Çün bakam rengine çekdi ba^czı evrâkın çenâr
Ellerin hinnâ ile sankim nigâr itdi hızâb

Benzedi şengerfe yapraklar ki devrân surh ile
Safha-i dehre yaza fasl-ı hazânı bâb bâb

Olmuş âşüfte havâ yazmağ içün ta^vîz ana
Berg olubdur za^cferan u hâk müşk ü su gül-âb

¹⁷ Tacizâde Ca^cfer Çelebi Divanı, 23. *Kaside*, s.125.

Rûy-ı âb üzre bilür misin nedür her berg-i zerd
Zîver zerrîn-i tîğ-i Husrev-i âlî-cenâb

Lâmi'î Çelebi (ö. 1532):

*Kaside-i Hazaniyye Der medh-i Heft İklîm Sultân Süleymân*¹⁸

Şimdi kim bâd-ı hazândan raks urur her şâhsâr
Bir hırâman dil-rübâdur câme giymiş zer-nigâr

Sebzeler altun beneklü bir ne hâlidür k^cana
Sîm-i sırmayile sular işlemiş dil-keş kenâr

Bir yumuş oğlanıdır bâd-ı sabâ turmaz yeler
Bir müllâyim tab^c-ı hizmetkârdur her cûybâr

Âsumâniler yakubdur benzer âteş-bâz-ı dehr
Kim bugün evc-i havâdur encüm-âyin pür şerâr

Leşker-i sermâdan idüb havf yahud her dıraht
Çarh-ı pür-encüm gibi olmuşdur âteşden hisâr

Cûylar evrâk-ı hunîn-birle kim olmuş revân
Gül gibi eyler çemen etfâlını la^clin-ızâr

Sarılık derdin görüb ayvada bâğın havzını
Mâh-i zerrîn ile pür kıldı tabîb-i rûzgâr

Hûşe-i engür unkûd-ı sürreyyâdur meger
Zer-ger-i devr itdi evrâk-ı zer içün gûş-vâr

Serv-i dil-cû pâyına halhal-ı sîmin itdi âb
Şâhid-i ra^cna gibi hınnâladı destin çınâr

Toldı altunla ser-â-ser safha-i sahn-ı çemen
Olrı la^clile leb-â-leb topdolu dürc-i enâr

Od yakar başına benzer her dırahtun mihr ü mâh
Zîr-i dâmenine micmer-veş görüb üd-ı Kımâr

¹⁸ Lâmi'î Çelebi Divanı, (haz.: H. Bilen Burmaoğlu), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1983, 15. Kaside, s.118-119.

Halt idüp yâ za'feran ile zemînün müşkini
Dehr ider efsûn u nirencât ile nakş u nigâr

Yaraşur cevşen giyerse rûdlar şimden gerü
Kim zemîn için zamân oldı havâdan tığ-bâr

Kıymayan sîme zemîn-veş nice bahtı karadur
Şimdi kim her sebze pûş-ı bâğ o lebdür zer-şî'âr

Câme-i zer-beftini dehrün murassa itmege
Ebr-i müşkin yağdurur üstine dürr-i şâh-vâr

Rûz-ı haşr u neşrdür kim sad-hezârân rengile
Bergler uçub gelürler nâme-i a'mâl-vâr

Her şecer kim bir yed-i beyzâyidi nevrûzda
Od saçar şimdi dehânından olub su'bân dimâr

İçmeyen bu devr içinde zer-kadehden la'l-nâb
Yiridür nergis-sıfat olursa gamdan zerd ü zâr

Hülle-i sebzi çıkarub geyse tan mı bir palas
Ol libâsidi ana çün âsumândan müste'âr

Üsküplü İshak Çelebi (ö. 1542):

*Kaside*¹⁹

Açdı hâzinesini yine hâzin-i hazân
Oldı cihân dest-i atâsiyle zer-feşân

Zer-beft câmeler geyüp egnine her dirah
Takındı yine hançer-i zerrîn ü zer-nişân

Yazıldı gül gibi yine rengin varaklara
İki risâle gibi Gülistân u Bostân

Gökden inen suhûf gibi gûyâ ki her varak
Tevfik-i Hak şehâdeti hakkında bir zebân

¹⁹ Üsküplü İshak Çelebi Divanı, (haz.: Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri), İstanbul 1990, 16. Kaside, s.64-67.

Gûş eylesen menâbir-i agsândan tuyûr
Ma^cnâ-yı sıbgtullah[ı] tefsîr ider beyân

Kaşr-ı hazân behişt idi her bâbdan eger
Bu zînet ile şöylece kalsaydı câvidân

Şâh-ı dıraht şâhid-i zerrîn-kabâ iken
Soynup bürehne eylemese gerdîş-i zamân

Bir derd ulaştı bâğa ki zerd oldu çihresi
Levni tagayyüri yarakândan virtür nişân

Eşcâra tünd-bâd-ı hazândan irüp gezend
Kaldı şikeste-hâtır u uryân u nâ-tuvân

Endâm-ı serve lerze düşerse aceb midür
Benzinde kanı kalmadı sarardı ergâvân

Bi-berg ü bâr itdüğü eşcârı rûzgâr
Ehl-i basîret olana ibret yeter hemân

Anladı bâğ u râğ-ı cihânun fenâsını
Soyındı cümle mâmelekin itdi der-miyân

Zerrîn levhalarla o rengin varakların
Kalmadı kadr u kıymeti her yerde râygân

İshâk sen de ^cışk tarîkında merd isen
Söykenme raht u bahtuna terk eyle hânümân

N^eeylersen eyle nakd-i dömün zâyî^c eyleme
Bir demdür ancak evvel ü âhir iki cihân

Üstüne düşme ditreme berg-i hazân gibi
Her şâhsâr-ı devlete irdükde nâgehân

Görme ba^cîd menzil-i maksûda irmegi
Esb-i azîmetün olıcak matla^cu l-inân

Nev'î (ö. 1599):

*Kasîde-i Hazânîyye-i Latîfe*²⁰

Sararup hazân döke berg-i nihâli
Çemende döşendi münakkaş nihâlî

Çemenlerde zâhir olup genc-i Kârûn
Şecer nâr-i Mûsânun oldu misâli

Keser şîrden ebr etfâl-i bâğı
Çü beslendi her biri buldu kemâlî

İdüp gâret esbâb-ı ürd-i behiştî
Çemen milketinde belürdi celâlî

Aceb sâl-i meymûn aceb fasl-ı hurrem
Göntülden giderdi gam ile melâlî

Letâfette âlem tarâvette âdem
Cüvânlar cemâl ile hüsn ü bahâlî

Olup ehl-i diller kenârün esîri
Vefâdan atâdan güzeller vefâlî

Acebdür olur her bahârün hazânı
Mehûn var mühâkî vü mihrûn zevâlî

Bahâr âhırında çemen zâhir oldu
Bu lu'cûn de ya'ni ki bitdi sakalî

Çemenzâr-ı dehrûn sonı hep hazândur
Bu bezmûn fenâ oldu berg ü nevâlî

Cihânun bahâr u hazânı dükenmez
Geçürsen bu tavr üzre yüz mâh u sâlî

Yine âhırî her safânun kederdür
Fenâsı muhakkak tagayyürde hâlî

Velf hâlet-i ışka hiç yok tagayyür
Gülîntün letâfette ruhsâr-ı âlî

²⁰ Nev'î Divanı, (haz.: Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri), İstanbul 1977, 52. *Kasîde*, s.150-151.

Veli hep tarabnâk bülbüllerintün
Kamusı safâ ehli vü lâubâli

Bihamdillah olduk bu gülşende bülbül
Giderdük gönülden fütûr u kelâli

Safâmuz mukarrer havâmuz muvafik
Nevâdan degül sine bir lahza âli

Göründi gönülde cemâl-i hakikat
İdüp kesb-i hâli koduk kıl ü kâli

Dili nûr-ı tevfiik idüp pâk u sâde
Giderdi zalâm-ı nukûş u hayâli

Hemîşe dilümde kılup ışkun efzûn
İlâhi ziyâd it bu vecd ile hâli

Dil-i Nev'îye kıl müttyesser kemâli
Cihânın gerekmez bana câh u mâli

Bâki (ö. 1600):

Berây-ı H'âce-i Sultân Selim²¹

Gülşene altun varaklar zeyn idüp bâd-ı hazân
Güyyâ zer-kûblar dükkânı oldı gül-sitân

Rişte-i bârân gümüş tel sim-keş ebr-i harif
İki çarha döndiler güyyâ zemîn ü âsumân

Berg-i bîd-i bâğda âb-ı revân üzre görüp
Didiler akmış gılâfından bu tîğ-i zer-nişân

Reh-güzâr-ı bâğa ser-tâ-pâ dökilmiş berg-i zer
Sandum altun tebsiler konmuş simât-ı hüsrevân

Bâğda gerdân ider evrâkı sanman gird-bâd
İndiler seyyâreler kılmağa seyr-i büstân

Perr ü bâl açmış yeşil tûti iken berg-i çenâr
Zerd olup ser-pençe-i şeh-bâza dönmişdür hemân

²¹ Bâki Divanı, (haz.: Sebahattin Küçük), Ankara 1987, 22. *Kaside*, s.55-56.

Râygân aldum sanurdı la¹ u yâkûtı velî
Şimdi nakd altun sayar turmuş nihâl-i ergâvân

Kanlu yaş dökmiş ruh-ı zerd ü gubâr-âlûdına
Var ise dehrün fenâsın andı mir-i ²âşıkân

Saltanat tâcın giyen âlemde mağrûr olmasun
Nice sultân börkin almışdur begüm bâd-ı hazân

Gerçi merdâne soyındı girdi meydâne dirahıt
Geldi kış basdı velîkin virmedi aslâ emân

Dest-bürd-i sarsarı âhır görüp şâh-ı çenâr
Didi el arkası yirde âferinler pehlevân

Jâle vü berg-i hazândan pür-zer ü gevher çemen
Gülşene varın nisâr itdi meger deryâ vü kân

Gevher-i sîr-âb şebnem gûş-vâr -ı zer varak
Sahn-ı büstân oldı gûyâ çâr-sûy-ı zer-gerân

Şöyle benzer kim hat-ı âyât-ı rahmetdür çemen
Bâd-ı subh itmişdür altun hall ile yir yir nişân

Bir yeşil garrâ zer-efşân kâğıd olmuşdur çemen
Yaraşur yazılса ger medh-i edîb-i nükte-dân

Neşâti (ö. 1674):

Der-Sitâyiş-i Sultân Muhammed²²

Eyyâm-ı hazân irdi çemen zerd-nümâdur
Bülbülleri bâgun yine bî-reng ü nevâdur

Her zîr-i dirahıtı çemenün olmada pür-zer
Üstâd-ı hazân var ise gencine-güşâdur

Bir zînet-i nev viridi çemenzâre hazân kim
Her küşesi revnâk-şiken-i sahn-i semâdur

²² Neşâti Divanı, (haz.: Mahmut Kaplan), İzmir 1996, 12. *Kaside*, s.41.

Her şâh-ı çemen hüsn ile bir şüh-ı sehi-kad
Kim geydügi geh sebz ü gehi zerd kabâdur

Evrâk-ı gülistânı hazân kıldı zer-efşân
Cûlardan cedvel-i sîm olsa sezâdur

Sâbit (ö. 1712):

Berây-ı Seyyid Feyzullah El-Müfti²³

Üşüdi cism-i latîf-i bahârı berd-i harîf
Mizâc-ı nâzın idüp i'tibârdan tahrîf

Şitâda reh-zene soygun viren bürehne gibi
Çadır çiçekleri kalkup bozuldu cây-ı masîf

Savuldu erd-i teri rence batdı hârları
Bu lâle-i zârda ne gül kalur ne har-i harîf

Oldı nesîm-i rebî^c mübtelâ-yı zîk-i nefes
Yatur mecâl-i teneffüsde yok za'îf ü nahîf

Hurâm-ı kâmet-i bâlâsını salındurmaz
Nihâl-i servi de sarsar bu rûzgâr-ı anîf

Aceb midür yüreği kopsa bülbül-i zârın
Ki tıfl-ı goncayı gülden düşürdi bâd-ı harîf

Kırağı sanma dil altı olunca sûsen-i bâğ
Zamâne itdi nişâdur süfûfunı te'lîf

Çemenden ayağını kesse n^cola serv-i revân
Ki bâğbân-ı şitâ kat^cını ider teklîf

Döktüldi mâ^cide-i ebr şöyle kim Hurşîd
Zemîni sünger olup silse idemez tahfîf

Su toldı cevfine havzun ki Bîdpây-i hakîm
Ayaklarından ider çeşme açmağı ta'rif

Soğutdı sayfı şitâ ile eyleyüp mâ-beyn
Girtüp ara yire balgam bıraktı berf-i kesîf

²³ Bosnalı Sabit Divanı, (haz.: Turgut Karacan), Sivas 1991, 9. *Kaside*, s.188-189.

Buhâr-ı arz degül zîr-i hâkda serve
Ale°s-sabâh saman atdurur şitâ-yı anîf

Yılan ayağı olup mâr u mûr-ı sahrâdan
Sokuldılar küre-i arzı eyleyüp tecvîf

Duyar felekde ne çenberden olduğın hallâc
Olinca berf ile °âlem misâl-i kutn-ı nedîf

Soğuk muamele idüp bu serd mihr-i sipihr
İderse şiddet-i sermâ ile bizi tahvîf

Enderunlu Fazıl (ö. 1810):

Kaside-i Berkab Şah-ı Cihan Sultan Selim Han²⁴

Bahâristân vedâ° itdi cihâna
Anı teslîm idüp vakt-i hazâna

Zemîn üzre şükûfe tûde tûde
Dökülmüş rûy-i hâke dâne dâne

Yine bûlbûl hamûş oldı nihâni
Çemenler buna oldı âşiyâne

Sarardı berg-i zibâ-yı dırahtan
Yine irdi kesâfet büstâna

Berây-ı ta°ziye bûlbûl hafâdan
İdüp icrâ-yı mâtem bâğbâna

Güzâr itdüm o hâlet ile bakdum
Nigâh-ı ibretile gülistâna

Ne yârân u ne mahbûb u ne sâki
Ne bûlbûl var ne gül var ne terâne

Hemân benzetdüm ol köhne bahârı
Hatı gelmiş melâhatsiz civâna

²⁴ Enderunlu Fazıl Divanı, Bulak Matbaası, İstanbul 1242 (1842), 2. *Kaside*, s.5-6.

Odun anbarına benzer gülistân
Ne berg ü şükûfe var ne dâne

Yahûd şol âsiyâb-ı pâke benzer
Ki anda kalmamış hiç âb u dâne

Yahûd şol âşiyân-ı murga benzer
Ki yavrusın uçurmuş kaldı lâne

O dükkâne dahi benzer ki mâlın
Bütûn kapdırdı dest-i müflisâne

Yahûd şol bir kibârû'n-nâsa benzer
Ki soyğun virdi yolda türkmâne

Dahi şol bâb-ı pâşâya müşâbih
Ki tuğ u sancağın almış zamâne

Ne hâcet böyle teşbihâte *Fâzıl*
Senin hâlin yetişmez mi nişâne

Hazân vakdinde gülşen hali benzer
Hemân bî-mensûb olan hâcegâne

Nizâm-ı gülşen ahvâli kalmış
Bahâr-ı lutf-ı şâh-ı kâmrâne

II-Gazeller

Zâti (ö. 1546):

Yire dökdi berg-i rengini esûb båd-ı hazân²⁵
San kıyamet kopdı döküldi nücûm-ı âsumân

Ne haber virdi yine eşcâra yâ Râb peyk-i båd
Soyunup geydüklerini itdiler ana revân

Bâğdan göndermege çıkdı sabâ-yı bergler
Büy-ı zülf-i yârdan benzer getürdi armağân

²⁵ Zâti Divanı, (haz.: Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri), -Gazeller Kısmı-C.3, İstanbul 1987, 1013. *Gazel*, s.9.

Ka'be-i kûy-ı sanemden bâd eldi sag esen
Eşrefler saçdı üstine dirah-ı bûstân

Zâtiyâ zâyî° geçürme nevbahâr-ı °ömrini
Çünkü her evvel bahârün âhır-ı olur hazân

Sâki müzeyyen eyledi bâğı hazân yine²⁶
Götlür ayağı °ayş idelüm her zemân yine

Ferş-i zer ile uçmağa döndi sarây-ı bâğ
Ol yana uçmağa talabur murg-ı cân yine

Handân olursa nola budakda kalan enâr
Gösterdi berg hâşiyet-i za°feran yine

Bir ferş-i zer döşendi öre dirse yiridür
Sahn-ı sarây-ı ravzâya reşk-i cinân yine

Berg-i hazân yire yüz urub dirdi gözün aç
°Ömrün bakâsı olmaduğundan nişân yine

Evvel bahârı gördi ki âhır hazân olur
Allah ki yolınur şecer-i bûstân yine

Zâti meger ki fasl-ı hazân kîmyâ bilür
Altun ile pür oldı ser-â-ser cihân yine

Bâbdur zevk ü safâ fasl-ı hazân oldı yine²⁷
°Ayş ü °işret demidür hub zamân oldı yine

Yüri yağmalayı gör zevk ü safâ esbâbın
Bâğda Bursa gibi nâr ayân oldı yine

Geçmeden rengi al ele rengin ayağı
Bâğlar kâr-geh-i reng-rezân oldı yine

°Ayş u °işret ide gör hâke düşen berg-i hazân
Bî-bekâ olduğuna °ömr nişân oldı yine

²⁶ Zâti Divanı, C.3, 1239. Gazel, s.149.

²⁷ Zâti Divanı, , C.3, 1246. Gazel, s.154.

Çihresi bağların ârız-ı *Zâti* gibi hep
Mîhr kâr eyledi benzer yerekân oldu yine

Fuzûli (ö. 1556):

Tâk tâk-ı zer-nigârın çarh virân eylemiş²⁸
Hişt-ı zerrînin sabâ ferş-i gülistân eylemiş

Kâtib-i takdîr hatt-ı sebz tahrîr itmege
Levh-i gülzârı hazân bergi zer-efşân eylemiş

Kat edip fasl-ı hazân âb-ı revân şîrâzesin
Nûsha-i gülzârın evrâkın perişân eylemiş

Devr cevrin gör ki nûzhet-gâh-ı ehl-i zevk iken
Cûy-bâr u gülşeni zencîr ü zindân eylemiş

Eylemiş tedbîr teşvîş-i hazân târâcına
Lâle rengin rahtını dağ içre pinhân eylemiş

Rûzgârın tîre bahtın kare nutkun lâl edip
Mâtem-i gül bülbülü zağ ile yeksân eylemiş

Ey *Fuzûli* dehr hâlin şâh-ı gülden kıl kıyâs
Kim verip evvel tecemmül sonra uryân eylemiş

Muhibbî (ö. 1566):

Gülşen içre her varak geh zerd ü gâhi âl olur²⁹
Ehl-i hâl olan bilür anı hazâna dâl olur

Hâl-i âlem bir degildür gâh şâdi gâh gam
Bülbül anun içün gehi gûyâ vü gâhi lâl olur

Noktalar kim âl evrâk üzre yir yir görinür
Sanasın gül-ruhların haddinde müşgin-hâl olur

Bâğ u râğ-ı ser-te-ser geşt itdi çün bâd-ı hazân
Her yana kılsan nazar berk-i şecer pâ-mâl olur

²⁸ Fuzûli Divanı, (haz.:Kenan Akyüz ve ark.), Ankara 2000, 130. Gazel, s.193-194.

²⁹ Muhibbi Divanı, (haz.: Coşkun Ak), Ankara 1987, 898. Gazel, s.293.

Ey *Muhibbî* cân gözüyle bak bu âlem bir kafes
Her varak gûyâ içinde murg-ı zerrîn-bâl olur

Nev'i (ö. 1599):

Fasl-ı hazân ki mevsim-i seyr-i kenârdur³⁰
Bûlbûl nevâları gül-i köhne bahârdur

Nergis düşürdi kâsesini ditreyüp eli
Her 'ayş u 'işretin sonı ya'ni humârdur

Berg-i hazân ile dil olup ser-be-ser sular
Turmaz bu remzi dir ki bî-karârdur

Kendin çemende gark-ı zer ü zîver eylemiş
Gülzâr sanasın saruşın bir nigârdur

*Nev'*mün oldu bahr-ı ma'âni gazelleri
Elfâz-ı âşinâ güher-i âb-dârdur

Bâki (ö. 1600):

Nâm u nişâne kalmadı fasl-ı bahârdan³¹
Düşdi çemende berg-i draht i'tibârdan

Eşcâr-ı bâğ hırka-i tecrîde girdiler
Bâd-ı hazân çemende el aldı çenârdan

Her yanadan ayağına altun varaklar gelür
Eşcâr-ı bâğ himmet umar cûy-bârdan

Sahn-ı çemende turma salınsun sabâ ile
Âzâdedür nihâl bu gün berg ü bârdan

Bâki çemende hayli perişân imiş varak
Benzer ki bir şikâyeti var rûzgârdan

Cevri (ö. 1654):

Fasl-ı pâyiz irişüp köhne bahâr oldu yine³²
Dâğ-ı dil tâzelenüp lâle-ızâr oldu yine

³⁰ Nev'i Divanı, 71. Gazel, s.272.

³¹ Bâki Divanı, 371. Gazel, s.329.

³² Cevri Divanı, (haz.: Hülseyin Ayan), Erzurum 1981, 214. Gazel, s.260.

Vâdi-i Eymen idüp deşt ü deri berk-i harîfe
Her ser-i şâh-ı şecer şu^{le}-nisâr oldı yine

Sahn bâğı döşedi ferş-i dü-reng ile sabâ
Rind-i yek-rengce aceb cây-ı karâr oldı yine

Yazdı eşkâlini envâ^c-ı bahârun zer ile
Geldi nakkâş-ı hazân nâdire-kâr oldı yine

Tâzelense gül-i dâğum demidür ey *Cevri*
Bâğ hem-reng-i ruh-ı ^câşık-ı zâr oldı yine

III-Murabba

Lâmî'î Çelebi (ö. 1532):

*Murabba-i Dil-keş Beyân-ı Der-Vasf-ı Hazân*³³

Yine oldı her ağaç zer hüllelele hür-ı ^cayn
Her varakdan okunur nakş-ı *teserrü'n-nâzirin*
Ayn-ı kevser cûylar sahn-ı çemen huld-ı berîn
Resm-i bî-hemtâna ey dest-i hazân sad-âferin

Yine bir zer câme biçdi dehre hayyât-ı hazân
Şimdi reşk eyler zemînün tal^catına âsumân
Kim pür oldı hurdesinden dâmen-i kevn ü mekân
Resm-i bî-hemtâna ey dest-i hazân sad-âferin

Şâhid-i ra^cna gibi hinnâlamış destin çınâr
Sine-i pür-hunîni çâk eylemiş gamdan enâr
^cÂşık-ı şûride-veş pâyine düşmüş cûy-bâr
Resm-i bî-hemtâna ey dest-i hazân sad-âferin

Subh-dem irdi meger büstâna enfâs-ı Yemen
Kim akîk-i la^cl-renk olmuş zümürüdken çemen
Gark-ı hûn itmiş cihânı ya Süheyl-i tığ-i zen
Resm-i bî-hemtâna ey dest-i hazân sad-âferin

Şimdi kim mizânla dest-i çarh kurs-ı hâr çeker
Cevşen-i sîmin-âbâ bîd zer-hançer çeker
Bâd-ı sarsar büstân mülkine yük yük zer çeker
Resm-i bî-hemtâna ey dest-i hazân sad-âferin

³³ Lâmi'î Çelebi Divanı, 1. *Murabba*, s.163-164.

Berk-i zer-güşına asılmış girtü zer-hüşeler
Gösterür tumar olub evrâk-ı rez zer şüşeler
Sayrafî dükkânına dönmiş ser-â-ser küşeler
Resm-i bî-hemtâna ey dest-i hazân sad-âferin

Hâliyâ eshâr ile her şahdütr çevgân-misâl
Bu durur her sîm-ber dilinde şimdi kıl u kâl
Kûy-ı zerrîn gibi sîb ü bih arada pâymâl
Resm-i bî-hemtâna ey dest-i hazân sad-âferin

Gerçi divşürmüş gül-i la^lin kabâ hengâmesin
Her dirâht altuna bandurmuş ser-â-ser câmesin
Gonca-veş devrân eli düşmüş çiçekler nâmesin
Resm-i bî-hemtâna ey dest-i hazân sad-âferin

Yine nârenci kabâyile tonandı nârven
Âlile diller alub dir bu cihân-ı pîre-zen
Za^cferani câmeler giydi hep etfâl-i çemen
Resm-i bî-hemtâna ey dest-i hazân sad-âferin

Zer-ger olmuşdur çemen mülkinde şimdi bâdı gör
Genc-i båd-âverdle pür bu harâb-âbâdı gör
Salınur zer-beft dibâlarla her şimşâdı gör
Resm-i bî-hemtâna ey dest-i hazân sad-âferin

Süsen-i âzâdenün destinde tîğ-i zer-nişân
Bunu dir yâr ile olub her kişi dâmen-keşân
Yüz sürer pâyine sular jâleler gevher-feşân
Resm-i bî-hemtâna ey dest-i hazân sad-âferin

Hokka-i rummân sanasın dürc-i la^l-i nâbdur
Hüşe-i engür silk-i dürr-i gevher-tâbdur
Kûze-i emrûd sahbâ gibi pür-cüllâbdur
Resm-i bî-hemtâna ey dest-i hazân sad-âferin

Oynadur bu bezm için şems ü kamer göklerde def
Raks idüp zerler nisâr eyler ağaçlar her taraf
Cûylar dil-keş terân idüb çalar her berk kef
Resm-i bî-hemtâna ey dest-i hazân sad-âferin

Safha-i zer nice döndi yir zeberced renk iken
 Za'ferandan yützi güldi gonca-veş dil-teng iken
 Hallile yazdı yüzün jengârdan pür-jenk iken
 Resm-i bî-hemtâna ey dest-i hazân sad-âferin

Körpedür şimdi çemenler gerçi 'âlem pîrdür
 Lâmi'î her yirde şimdi işbu hoş takrîrdür
 Cû-yı dil-cû şehd ü sükkerle karışmış şîrdür
 Resm-i bî-hemtâna ey dest-i hazân sad-âferin

IV-Şarkı

Nedim (ö. 1730):

Gül-zâra salın mevsimidür geşt ü güzârın³⁴
 Ver hükmünü ey serv-i revân köhne bahârın
 Dök zülfünü semmûr giyinsin ko izârın
 Ver hükmünü ey serv-i revân köhne bahârın

Bülbüllerin ister seni ey gonce-dehen gel
 Gül gittiğini anmayalım gülşene sen gel
 Pâmâl-i şitâ olmadan iklim-i çemen gel
 Ver hükmünü ey serv-i revân köhne bahârın

Sal hatt-ı siyeh-kârın o ruhsâre-i âle
 Semmûrunı kapat bu sene kırmızı şâle
 Al deste eğer lâle bulunmazsa piyâle
 Ver hükmünü ey serv-i revân köhne bahârın

Bir mısra işitdim yine ey şûh-ı dil-ârâ
 Bir hoşca bilmem ne demek istedi ammâ
 Ma'kûl dedi zannederim anı *Nedîmâ*
 Ver hükmünü ey serv-i revân köhne bahârın

³⁴ Nedim Divanı, (haz.: Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1972, 8. Şarkı, s.347.

BİBLİYOGRAFYA

A-Divanlar:

- Ahmet Paşa Divanı, (hz. Ali Nihad Tarlan), Akçağ Yayınları, Ankara 1992.
- Arslan, Mehmet – Aksoyak, İ. Hakkı, Haşmet Külliyyatı (Divan, Senedü'ş-Şuâra, Vilâdetnâme, İntisâbü'l-Mülûk), Sivas 1994.
- Ayan, Hüseyn, Cevri –Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni- Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1981.
- Aynur, Hatice, 15. Yüzyıl Şâiri Çâkeri ve Divanı, Yenilik Basımevi, İstanbul 1999.
- Aypay, A. İrfan, Lale Devri Şairi İzzet Ali Paşa –Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, Divan, Nigarnâme-, İstanbul 1998.
- Bâki Divanı, (hz. Sebahattin Küçük),–Tenkidli Basım-, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Behiştî Divanı, (hz. Yaşar Aydemir), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Bosnalı Alaaddin Sâbit, Divan, (hz. Turgut Karacan), Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 1991.
- Bursalı Lâmi'î Çelebi Divanı, (hz. Hamit Bilen Burmaoğlu), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1983.
- Derdiyok, İ. Çetin, Cemâli, Hayatı, Eserleri ve Divanı –Critical Edition and Facsimile-, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University (Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü),1994.
- Enderunlu Fâzıl, Divan, Bulak Matbaası, İstanbul 1242 (1842).
- Enderunlu Osman Vâsıf Bey Divanı, (hz. Raşan Gürel), Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999.
- Erol, Erdođan, İsmeti –Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı-, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1994.

- Erünsal, İsmail E., The Life and Works of Tacizâde Ca'fer Çelebi With a Critical Edition of His Divan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1983.
- Fuzûlî Divanı, (hz. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur) Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Hamdullah Hamdi Divanı, (hz. Ali Emre Özyıldırım), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Hayâli Divanı, (hz. Ali Nihad Tarlan), Akçağ Yayınları, Ankara 1992.
- İsmeti Divanı, (hz. Haluk İpekten), Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1974.
- Karahan, Abdulkadir, Kanuni Sultan Süleyman Devri Şâirlerinden Figâni ve Divançesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1966.
- Kürkçüoğlu, K. Edib, Osman Şems Efendi Divanından Seçmeler, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1996.
- Mesîhi Divanı, (hz. Mine Mengi), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1995.
- Muhîbbi Divanı, (hz. Coşkun Ak), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Nâbi Divanı, (hz. A. Fuat Bilkan), 2 C., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- Nedim Divanı, (hz. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1972.
- Neşâti Divanı, (hz. Mahmut Kaplan), Akademi Kitabevi, İzmir 1996.
- Nev'î Divanı, (hz. Mertol Tulum,- M. Ali Tanyeri), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1983.
- Okuyucu, Cihan, Cinâni -Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni-, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Usûli Divanı, (hz. Mustafa İsen), Akçağ Yayınları, Ankara 1990.
- Üsküplü İshak Çelebi Divanı, (hz. Mehmed Çavuşoğlu), -Tenkidli Basım-, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990.
- Zâti Divanı, ,-Gazeller Kısmı-, (hz. Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri), C.3, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987.

B-Diğer Kaynaklar:

- Çavuşoğlu, Mehmed, "Divan Şiiri", Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı (Divan Şiiri), S.415-417, Eylül 1986, s.1-16.
- Demir, Hivren, "Divan Şiirinde Tabiat, Ahlak ve Hayâli Bey", Edebiyat Eleştiri, S.49, Mayıs-Haziran 2000, s.32-38.
- Elçin, Şükrü, Türk Edebiyatı'nda Tabiat, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1993.
- Halman, Talat, "Bir Osmanlı Fügü" (İngilizceden çev. Yurdanur Salman), Kitaplık Dergisi, S.38, Güz 1999, YKY Yay, İstanbul 1999, s.62-67.
- Kurnaz, Cemal, Hayâli Bey Divanının Tahlili, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996.
- Pala, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.
- Sefercioğlu, M. Nejat, "Divan Şiirinin Çevreye Bakışı", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S.1, İstanbul 1999, s.67-86.
- Tarlan, Ali Nihad, Fuzuli Divanı Şerhi, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- Tolasa, Harun, Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.
- Tökel, Dursun Ali, Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar –Şahıslar Mitolojisi-, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Tören, Hatice "Nevâyi'nin Sedd-i İskenderi Adlı Eserinde Tabiat Tasvirleri", Türk Dili, Ocak 1996, S.529, s.30-47.